تاریخ سکه در ایران

پیش گفتار

برای دانستن تاریخ و تاریخ نویسی نوین ایرانی، باید موضوعات و علوم مختلف را دانست، و چون دانستن تمام علوم از توانایی یک نفر خارج است، باید طبقه بندی و فدرالیسم علمیرعایت شود. یکی از این علوم سکه شناسی است، برای درست و بهتر دانستن تاریخ، سکه شناسی خیلی مهم است.

ریشه یابی واژه سکه

برای ریشه یابی نام سکه هیچ اثری در هیچ جا ندیدم، ابتدا سکه از تولیدات سک ها یا سگاها بود، که بعدها سکستان ایران گفته شده است، آنها بیشتر به امور تولیدات فلزی مشغول بودند، و نام سکه از این مردم گرفته شده است، جهت اطلاع بیشتر به تاریخ سکستان ایرانمراجعه شود.

سکه شناسی در ایران

سکه شناسی numis ma به معنی کاربرد قانونی دانش مطالعه انواع گوناگون پول از قبیل شمش، حلقه، سکه، اسکناس، تمبر و اوراق بهادار است. همچنین در سکه شناسی، به ابزار های ساخت پول از قبیل مهر، سر سکه و ضرابخانه توجه می شود. تاریخ پول و مراکز حفظ و تبدیل آن در جهان ، ابزار های اعتبار پول همچون توزین و عیار سنج، از دیگر مباحث این دانش است. سکه شناسی محدود به سکه و پول نمی شود، بلکه شبه پول هایی مانند مدال، نشان و ژتون را نیز در بر می گیرد، به تاریخ پول در ایران مراجعه شود. در این علم کتیبه خوانی و زبان شناسی، نشانه شناسی و تشخیص علایم روی سکه، گاه شماری و تقویم، برای تعیین زمان سکه و جغرافیای مکانی آن نیاز است.

سکه‌ها در طول زمان ساییده و زنگ‌زده می شوند، بنابر این سکه شناسان گاهی به دلیل تداخل حروف و کلمات، در مورد شناسایی سکه به اشتباه می افتند. مثلاً مهمترین اشتباه سکه شناسان در این مورد، ابن و بن است، بن کلمه ای پارسی برای نام پدر یا خاندان است، و ابن عربی آن می باشد، که از ریشه پارسی آن گرفته شده است، سکه شناسان بسیاری این دو مورد را زیاد اشتباه کرده، و بن را ابن گفته، و یکی از دلایل دروغ حمله و حکومت عربی در ایران دانسته شده است. برای دقت در کار، نمونه های بسیاری از یک سکه مورد نیاز است، که معمولاً چنین نمونه هایی به دست نمی آید. بخشی از سکه های موجود از سوی کسانی در اختیار سکه شناسان گذاشته می شود، که از محل و چگونگی یافت آن آگاهی ندارند. جعل سکه از دیگر مسائلی است، که سکه شناس را به اشتباه می اندازد، در این مورد قبلاً در میان مطالب وبلاگدر اینجا توضیح نوشته ام.

سکه شناس حرفه ای باید مواردی را بداند، که بطور خلاصه از آنها می نویسم: سکه یابی – روش یافتن سکه‌ها معمولاً روشی باستان شناسی است، در کاوش های باستان شناسی رسمی یا کارگاهی و غیر رسمی، گاه تعدادی سکه یا ابزار های پولی بدست می آید. این سکه‌ها، عموماً به موزه و یا مراکز تحقیقاتی برده می شود، سکه شناس خود به تنهایی به حفاری نمی‌پردازد، بلکه از نتیجه کار حفار بهره می گیرد . تطهیر سکه – سکه‌ها قدیمی برای مدتی دراز در فضای کثیف و زیر زمین، یا در صندوق‌ها و کوزه ها، بوده اند، بنابر این باید با ابزاری که آنها صدمه نزنند، تطهیر و پاک سازی شوند. تشخیص سکه – سکه شناس با بهره گیری از دانش هایی چون باستان شناسی و زبان شناسی، سکه‌ها را از دیدگاه تاریخی و جغرافیایی شناسایی می کند، و از فهرست سکه های شناسایی شده، و تحقیقات دیگران هم استفاده می کند. طبقه بندی سکه – سپس سکه های شناسایی شده را بر اساس دیدگاه های تاریخی، جغرافیایی و دودمانی طبقه بندی می کند، و اطلاعاتی چون دوره ضرب سکه، حاکم ضرب کننده، جنس، وزن، مشخصات ویژه، قطر دایره سکه، مکان و زمان ضرب سکه، متن های دو طرف سکه را ثبت می کند. انتشار – سکه شناس پس از طبقه بندی، باید نتایج کار خود را منتشر کند، تا تاریخ شناسان و محققان و دیگر سکه شناسان از آن بهره برند. امروزه باید این نتایج در اینترنت منتشر شود، تا همگان براحتی استفاده کنند، و از عادت چاپ کتاب های گران قیمت خود داری شود.

عکس تعدادی سکه تاریخی، مشروح در اینجا، عکس شماره 2704 .

کتاب های سکه شناسی ایران

تعدادی از کتاب های سکه شناسی که من می دانم:

* سکه هاي ايران در دوران هخامنشي، تاليف ارنست بابلون؛ ترجمه ملک زاده بياني، خانبابا بياني.، تهران انجمن آثار ملي ۱۳۵۸.

* تاريخ سکه، تاليف ملکزاده بياني.، تهران دانشگاه تهران ۱۳۵۷.

* سکه هاي ايران از آغاز تا دوران زنديه، علي‌اکبر سرفراز، فريدون آورزماني، تهران، سازمان مطالعه و تدوين کتب علوم انساني دانشگاهها ۱۳۷۹.

* اوزان و مقادير در ايران باستان، آستانه حسابداري، کامبيز فرقاندوست حقيقي، للي يوحنا، تهران بازتاب ۱۳۸۵.

* مروري بر تاريخچه سکه در ايران، تحقيق بتول احمدي، ۱۳۶۲.

* تاريخ و گاهشماري در سکه هاي ساساني، تاليف حسن پاکزاديان، تهران۱۳۸۴.

* سکه هاي ساساني، امين اميني، تهران ققنوس ۱۳۸۵ و پازينه 1389.

* تاریخ و سکّه در پایان امپراتوری ساسانی، امين اميني، تهران ققنوس 1387.

* هرمزد چهارم (12 سال سلطنت، 13 سال سکّه)، امين اميني، يزد 1383.

* سکّه های ایران قبل از اسلام (موزه میرزا محمّد کاظمینی)، امين اميني، تهران پازینه 1389.

* سکّه های اسلامی ایران، سیّد جمال ترابی طباطبایی و منصوره وثیق، تبریز مهد آزادی 1373.

* عرب ساسانی، سکّه های دوره جنگ داخلی، ملک ایرج مشیری، تهران پازینه 1389.

* نخستین سکّه های امپراتوری اسلام، عبدالرزّاق شمس اشراق، اصفهان استاک 1369.

* تاریخ تبریز به روایت سکّه و ضمایم، سیّد جمال ترابی طباطبایی، تبریز مؤلف 1384.

* گنجینه سکّه های نیشابور مکشوفه در شهر ری، عبدالله قوچانی، تهران پژوهشکده زبان و گویش 1383.

* سکّه های آق قویونلو و مبنای وحدت حکومت صفویه در ایران، سیّد جمال ترابی طباطبایی 1355. در اینجا.

* سکّه های ماشینی ایران و مقدّمه ای بر سکّه شناسی، سیّد جمال ترابی طباطبایی، تبریز مهد آزادی 1381.

* دو روی سکّه (سکّه های پهلوی)، عبدالعزیز حق صفت، تهران پازینه 1389.

* دو روی سکّه (سکّه های جمهوری اسلامی ایران)، عبدالعزیز حق صفت، تهران سی بال هنر 1389.

* تاریخ و گاهشماری در سکّه های تبرستان، حسن پاکزادیان، تهران حسن پاکزادیان ۱۳۸۷.

* بررسی و شناسایی سکّه های ضرب شده در اسفراین (از آغاز ایلخانان تا پایان صفویه)، احمد نیک گفتار و محمّد حسن بهنام فر، مشهد راهیان سبز 1388.

* پژوهشي در سكه‌ها و مهر هاي شاهان صفوي، تاليف صغري اسماعيلي، تهران سازمان ميراث فرهنگي و گردشگري، پژوهشكده زبان و گويش ۱۳۸۵.

* راهنماي معلم در بررسي موضوعي سكه هاي ايران، حسن پاكزاديان، تهران حسن پاكزاديان۱۳۸۷.

* تاريخ سكه (دوره قاجاريه)، داريوش شهبازي فراهاني 1380.

* موزه سكه بانك سپه، گردآورنده صديقه فروغيان 1380.

* المسکوکات، ناهض بن عبدالرزاق دفتر، بغداد جامعة بغداد.

Album of coins, medals, and seals of the Shahs of Iran (1500_1948)/ H. D. Rabino di Borgomale.- Oxford: Charles Batey, 1951.

The coins of the Shahs of Persia, Safavis, Afghans, Efsharis, Zands and, Kajars/ by Reginald Stuart Poole.- London: Longmans, 1887.

Coins, medals, and seals of the Shah of Iran, 1500_1941/ H. L. Rabino di Borgomale.- Hertford: Stephen Austin and Sons.

The how and why wonder book of coins/ written by Howard Linecar; illustrated by George Thompson.- London: Transworld, 1972.

The missing coins/ John Escott.- Tehran: Omol_Qoran, 1383=2004.

Coins of the Shahs of Persia/ by H. L. Rabion.- London, 1911.

Ancient, Islamic, English and foreign coins, commemorative medals and numismatie books.- [Mashhad], 1988.

Gold coins of the world, complete from 600 A. D. to the present: an illustrated standard catalogue with valuations/ by Robert Friedberg; Rev. and edited by Jack Friedberg.- 2nd ed.- New York: The Coin and Currency Institute, Inc, 1965.

The International Encyclopaedic Dictionary of Numismatics/ R. Scott Carlton.- Iola: Krause, 1996

سکه شناسان تاریخ ایران

در گذشته نه چندان دور، عده ای بصورت عادی و بمنظور خرید و فروش و دلالی سکه های زیر خاکی، سکه شناس بودند. اما از حدود نیم قرن پیش، سکه شناسی در ایران علمی گردید، و سکه شناسان معروفی در این راه خدمات بزرگ و مهمی به تاریخ ایران کردند.

جمال ترابی طباطبایی

سید جمال از برترین سکه شناسان معاصر ایران است، و به پدر سکه شناسی ایران معروف است، او زاده پنجم اردیبهشت ۱۳۰۴ خورشیدی در شهر تبریز است. سید جمال تحصیلات ابتدایی خود را در تبریز و دبستان تمدن، و دوره متوسطه را در دبیرستان های رشدیه و فردوس تبریز به پایان رسانید. سپس در رشته تاریخ، جغرافیا و علوم تربیتی از ۱۳۲۶ تا ۱۳۳۰ در دانشسرای عالی تهران مشغول به تحصیل شد. بعد از دریافت رتبه یک دبیری در وزارت فرهنگ استخدام شد، و سالها در شهر های ساوه و دامغان تدریس نمود. استاد ترابی بیش از 60 سال در زمینه سکه شناسی ایران و اسلام، و همچنین فرهنگ عامه فعالیت کرده است. وی جمع آوری، ثبت و شناسایی سکه های سلسله های مختلف ایران، تدوین و ریاست موزه آذربایجان 1337 تا 1340، و گروه تاریخ دانشگاه تبریز، تدریس سکه شناسی علوم اجتماعی، زبان فرانسه و رسم فنی را بر عهده داشت. او تجربه هایش را در زمینه های خط شناسی و کتیبه خوانی به نسل های بعدی منتقل کرد، و آثار نوشتاری با ارزشی در این زمینه از خود بر جای گذاشته است. می گفت: نباید اندوخته علمی و معنوی خود را به گور برد.

برای دومین بار تا سال ۱۳۵۲ در سمت رییس موزه آذربایجان به خدمت پرداخت، سپس تا سال ۱۳۵۷ در سمت رییس اداره باستان شناسی و فرهنگ عامه آذربایجان شرقی به خدمت پرداخت تا بازنشسته شد. در دوران بازنشستگی بسیار پر تلاش تر بود، و جمع آوری و تدوین آثار علمی اش و پژوهشی اش پرداخت. استاد ترابی در معرفی و شناسایی سکه های ایرانی بیشترین نقش را داشت، معتقد بود که ایران به لحاظ سکه شناسی رتبه نخست دنیا را در اختیار دارد. در زمینه های مختلف علمی و فرهنگی از استادان بزرگی همانند عباس اقبال آشتیانی، وحیدالملک شیبانی، نصرالله فلسفی، علی اکبر بینا، مجیر شیبانی، پرویز ناتل خانلری، احمد مستوفی، محمد معین، مسعود خان کیهان و محمدباقر هوشیار بهره برد. همچنین شهرت حرفه ای جهانی او در سکه شناسی ایرانی و اسلامی، باعث شد برخی از دانشمندان و کارشناسان برجسته سکه شناس، از موزه های معتبر جهان، در زمینه پژوهش ها و شناسایی سکه های باستانی از وی کمک بخواهند. در این رابطه نامه های بسیاری باقی مانده که همکاری استاد ترابی طباطبایی را با کارشناسان مطرح مانند، دکتر جرج مایلز رییس موزه نیویورک، سلوود، والتر هینتس، برت فراگنر، اینگر کریر، ریچارد فرای، هاری فلدمن و گوتفرید هرمان، نشان می دهد.

وی در زمان فعالیتش بیش از سه هزار و پانصد سکه باستانی را جمع آوری نمود، در دوران بازنشستگی به دلیل مشکلات مالی، مجبور به فروش آنها شد، و فقط سیصد سکه برایش باقی ماند. به هنر علاقه خاصی داشت و در زمینه خوشنویسی و نقاشی آبرنگ فعالیت می کرد. وی که از دوستداران شهریار به حساب می آمد، در زمینه عکاسی نیز بصورت حرفه ای فعالیت داشت. عکس های با ارزشی از مناطق مختلف ایران به ویژه تبریز قدیم گرفته بود، که بخشی از آنها را به موسسه دایره المعارف بزرگ اسلامی و سازمان اسناد ملی ایران تقدیم کرده بود. وی که نامش در سالنامه جاودانه های ایران نیز به ثبت رسیده، در بیست و دوم مهر ماه سال ۱۳۸۸ به علت کهولت سن از دنیا رفت، و در قطعه هنرمندان آرامگاه وادی رحمت شهر تبریز به خاک سپرده شد. زندگی نامه استاد ترابی طباطبایی در کتاب راهنمای محققین تاریخ و فرهنگ آسیای مرکزی، به چاپ رسیده است. این کتاب به زبان انگلیسی توسط انتشارات دانشگاه هاروارد، در ۱۹۹۵ میلادی منتشر شده است.

وی در طول 60 سال فعالیت و خدمت به ایران، هزاران سند و عکس تاریخی را جمع آوری، و به سازمانها و موسسه های مختلفی اهدا نمود. تعداد ۲۰۰۰ سند تاریخی به سازمان اسناد ملی ایران (تلگراف هایی که بین علمای شیراز، تبریز و تهران مبادله شده بود، دست خط میرزای شیرازی در تاکید بر حرام بودن تنباکو، نامه های حاجی میرزا حسن مجتهد تبریزی، فرمان شیخ الاسلامی در زمان کریم خان زند، و فرمان شاه طهماسب دوم به ایلات و عشایر برای جنگ با روسها از آن جمله می باشند. همچنین تعداد ۸۰۰۰ قطعه عکس تاریخی به سازمان اسناد ملی ایران، تعداد ۶۰۰۰ قطعه عکس و فیلم مربوط به سکه های ایران را به موسسه دایره المعارف بزرگ اسلامی، تعداد ۴۰۰۰ قطعه فیلم مربوط به آثار باستانی آذربایجان شرقی به موسسه دایره المعارف بزرگ اسلامی، اهدا نمود.

جالب: از وی بیش از سی و پنج کتاب و مقاله علمی در زمینه های سکه شناسی و فرهنگ عامه بر جای مانده که فهرست بخشی از آنها چنین است:

کتابها ـ * سکه های اسلامی دوره ایلخانی و گورکانی ۱۳۴۷، * نقشها و نگاشته های مسجد کبود تبریز ۱۳۴۹، * سکه های شاهان اسلامی ایران۱۳۵۰، * رسم الخط ایغوری و سیری در سکه شناسی ۱۳۵۱، * سکه های آق قویونلو و مبنای وحدت حکومت صفویه در ایران ۱۳۵۵، که جایزه بهترین کتاب سال گرفت، مشروح این

کتاب در اینجا. * آثار باستانی آذربایجان ۱۳۵۵، * سکه های ماشینی ایران و مقدمه ای بر سکه شناسی ۱۳۷۱، * نسب نامه شاخه ای از طباطبایی های تبریز ۱۳۷۶، * کلیبر (سرزمین دژ های تسخیر ناپذیر) ۱۳۸۱، * مسجد صفوی خسروشهر (به انضمام دستنوشته های حسنعلی خان امیرنظام گروسی) ۱۳۸۲، * آثار باستانی شهرستان سراب ۱۳۸۳، * سفینه نامه (دفتر اول) ۱۳۸۳، * تاریخ تبریز به روایت سکه و ضمائم ۱۳۸۴، * آثار باستانی اهر ارسباران ۱۳۸۴، *آثاری باستانی از مناطق مختلف آذربایجان ۱۳۸۴، * سفینه نامه (دفتر دوم) ۱۳۸۶، * آثار باستانی استان اردبیل ۱۳۸۷.

مقاله ها ـ * چند سند تاریخی از صفویه تا قاجاریه، * بوشهر به روایت تاریخ، سکه، تمبر، * وقف نامه طالبیه تبریز، * فرامین بقعه شیخ صفی، مغازه های مجیدالدوله یا مجیدیه، * تاریخ سردرود به هزار سال قبل از میلاد می رسد، * اولین سکه ها، * سکه های تامارای گرجی، * سکه هایی متنوع از اباقا آن، * خوانندگان و ما، * چند سکه معرفی نشده، * از زوایای تاریخ، * تاج و تاجداری، * کلیسای سن استپانوس، بررسی های تاریخی، فروردین و اردیبهشت ۱۳۵۳، شماره ۵۰. مقاله مشترکی با همکاری عبدالعلی کارنگ، * سکه های قره قویونلو و آل جلایر، * حیدربابا از نظر گاهی دیگر، *سیری در عکاسی تبریز، * سیاه قلم کاری گمنام از خمسه نظامی، * سیاه قلم کاران شاهنامه امیربهادری، * سکه های ضرب تبریز (شهرستان رشیدی، بوسعید، قیصریه، تبریز، * وقف نامه سید محمد کچه.

عکس استاد سید جمال ترابی طباطبایی، پدر سکه شناس ایران، در دوران بازنشستگی، عکس شماره 5859.